

بررسی چگونگی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های دانشگاه اصفهان

احمد شعبانی
عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

• یکی از موارد اصلی در زمینه کارکرد سیستم کتابخانه راهبرد مناسب مجموعه‌سازی برحسب موازین صحیح علمی است.

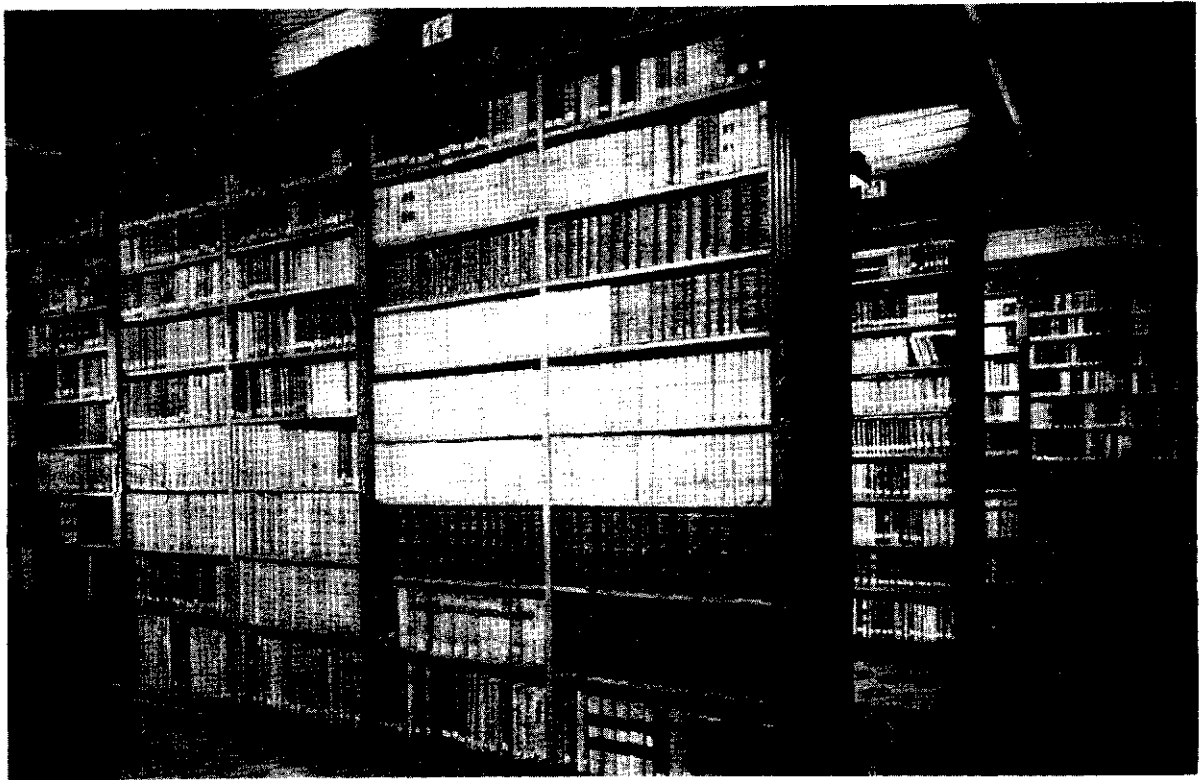
۲. تهیه فهرست عناوین کتاب و مواد جهت خرید برعهده چه کسی است؟
۳. با توجه به تمرکز خرید نشریات در کتابخانه مرکزی، وضعیت مزبور، چه نکات مثبت یا احیاناً منفی را برای کتابخانه به همراه دارد؟
۴. شیوه انتخاب نشریات و مجله‌های تخصصی در کتابخانه به چه صورتی است؟

سابقه تحقیق

با توجه به محدودیت مطالعات عملی در زمینه تحقیقات پیمانشی کتابداری در کشور ما، سابقه این گونه پژوهش‌ها بسیار کوتاه است. در یکی از تحقیقات مستند که به منظور رفع مشکلات کتابخانه‌های دانشگاه شهید چمران صورت پذیرفته، معضل انتخاب مواد در سال ۱۳۶۲ به پراکندگی اتخاذ تصمیم‌گیری در انتخاب عناوین نسبت داده شده و چنین آمده است: «مشخص است که با ادامه این روش نمی‌توان مجموعه‌ای متناسب و متعادل فراهم آورد.»^۱ بر چنین مبنایی، محقق، امیدواری خود را به کمیته‌گزینش کتاب در هر دانشکده ابراز داشته که متشکل از سرپرست کتابخانه و یک نفر از هر گروه

یکی از وظایف عمده در کتابخانه‌های دانشگاهی برنامه‌ریزی برای سفارش خرید کتاب و نشریات علمی و آموزشی جهت استادان، دانشجویان و پژوهشگران است. از این جهت اهمیت مجموعه‌سازی برای مراکز دانشگاهی که دور از پایتخت با توجه به محدودیت دسترسی به تمام عناوین مهم به سر می‌پرند عبارت است از دقت در ابداع مواد آموزشی و کمک آموزشی، عدم دسترسی به کتابشناسی‌های جاری و روزآمد جهت گزینش کتاب و مجله، و بالاخره انتخاب کتابداری شایسته که پخش سفارشات را اداره کند و در مواقع ضروری با توجه به اعتبارشناسایی خود با فروشندگان و کارگزاران به خرید امانی و رزرو عناوین قابل و کمیاب بپردازد. به منظور ارزیابی رشد کیفی مجموعه‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی اصفهان و با توجه به اهمیت شیوه‌گزینش انتخاب کتاب و محدودیت‌های مالی و فضای کتابخانه‌ها و عنایت به امر فراهم‌آوری تمام مواد مهم برای مراجعان تصمیم گرفته شد که حول چهار موضوع که مشتمل بر نکات عمده در سفارشات و رشد مجموعه است پاسخ‌های درخوری یافت شود:

۱. نیروی انسانی در بخش سفارشات دانشگاه اصفهان چه افرادی بوده و پایه تحصیلات آنها چیست؟

نویسنده می‌گوید که احتمال تخصص‌گرایی در انتخاب عناوین با چنین وضعیت نامتعادلی مجموعه کتابخانه را تهدید می‌کند. وی معتقد است بهترین راه اعتدال در چنین مواردی انتخاب کتابداران تحصیل کرده برای سرپرستی بخش سفارشات است. در زمینه منابع گزینش به توسط کتابداران، تحقیق مذکور مبین بهره‌جویی از فهرست ناشران به میزان معتدله (۹۰/۹ درصد) است که نشان‌دهنده طریق غیرعلمی انتخاب عناوین کتاب در آن مرکز آموزشی است و می‌تواند اساس مجموعه را در درازمدت با گسیختگی روبرو سازد.^۲

روش تحقیق

به منظور مطالعه اساسی و جامع در باب چگونگی انتخاب کتاب و نشریه در کتابخانه‌های دانشگاه علوم پزشکی اصفهان و دانشگاه اصفهان، پرسشنامه‌ای حضوری با معاضدت دانشجویان گروه کتابداری این مؤسسه آموزشی ارسال شد که از نه کتابخانه مورد ارجاع هشت مورد به پاسخگویی اشتیاق نشان دادند. تمام پرسشنامه‌ها در موعد مقرر عودت یافت، در این خصوص از پنج کتابخانه دانشکده‌ای در دانشگاه اصفهان چهار مورد و از چهار کتابخانه دانشکده‌ای در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان تمام آنها

آموزشی است. در زمینه تمرکز سفارش در آن سنوات که کشور از کمبود ارزی بالنسبه شدیدی رنج می‌برد، تحقیق مزبور مشکل اتلاف وقت و نیرو را نیز عنوان می‌کند.

در پژوهشی دیگر جهت دریافت مناسب از چگونگی انتخاب کتاب در کتابخانه‌های دانشگاه شیراز که در حدود سال‌های پس از انقلاب فرهنگی صورت یافته، عیان می‌شود که سهم اعضای هیأت علمی در گزینش مجموعه قریب ۸۱/۸ درصد بوده، در حالی که مشارکت کتابدار سفارشات ۹/۱ درصد است.

بقیه تحصیلاتی در حدود دیپلم تا لیسانس دارند. چنین دریافتی از ساختار این کتابخانه‌ها می‌تواند یادآور چند نتیجه باشد: اعضای هیأت علمی رغبت چندانی به اشتغال در کار سنگین کتابخانه‌ها نشان نمی‌دهند. با توجه به تحصیلات معمولی یا کارشناسی اغلب رؤسای کتابخانه‌ها مسأله مجموعه و توازن آن در درازمدت آسیب‌پذیر است، و بالاخره نفوذ کتابداران حرفه‌ای در چنین سیستمی رو به تزاید بوده مقتضی است مسئولین برای این عده از افراد دوره‌های خاصی را تدارک ببینند.

چنانچه از جدول شماره ۱ مشهود است، ارتباط بین ناظر اصلی خرید عناوین کتاب، یا به زبان فنی کتابدار سفارشات با تحصیلات آنها واقعیت یأس‌آمیزی را نشان می‌دهد که حداقل خریدهای عناوین فارسی به توسط افراد غیرمتخصص نسبت به موضوعات صورت می‌پذیرد. نخستین دریافت از پرسشنامه‌ها مبین آن بود که در دو کتابخانه‌ای که به توسط مدرسين دانشگاه اداره می‌شود، ناظر اصلی خرید عناوین، کتابدار ارشد کتابخانه بوده که در حقیقت کتابدار حرفه‌ای بدون هیچگونه زمینه تحصیلات ویژه محسوب می‌شود. چنین نتیجه‌ای بالطبع نمایانگر آن است که جامعه آموزشی نیازمند افراد متخصص در رأس کتابخانه‌های دانشکده‌ای است تا دوگانگی مسائل فنی و اداری با تحصیلات ویژه تخصصی برطرف شود.

جدول ۱. تحصیلات رؤسای کتابخانه‌ها و کتابداران سفارشات در دانشگاه اصفهان

دیپلم	فوق لیسانس	لیسانس	فوق لیسانس	دکتر
۲	۲	۳	۲	۱
۲	۲	۳	۱	—

هرچند از جدول یادشده مشهود است که تصمیم در تنظیم خرید تحت نظارت سرپرست کتابخانه صورت می‌گیرد که درواقع نقش عامل سفارشات را نیز برعهده دارد، اما یقین است که باید افراد یا کمیته‌هایی نیز برای تهیه عناوین کتاب مشارکت جانی داشته باشند. اینک سالهاست که از شورا یا کمیته خرید کتاب در دانشگاه‌های تحت بررسی (سوی کتابخانه دانشکده پرستاری) خبری نیست.

یکی از موارد عمده در تحقیق حاضر، ویژگی مشارکت افراد در خصوص تهیه عناوین کتابهاست. نتایج حاصل از این قسمت (مبتنی بر جدول شماره ۲) مشابهت‌های عمده‌ای را در مقایسه با دانشگاه شیراز بیان می‌دارد. درحالی که دخالت رؤسای

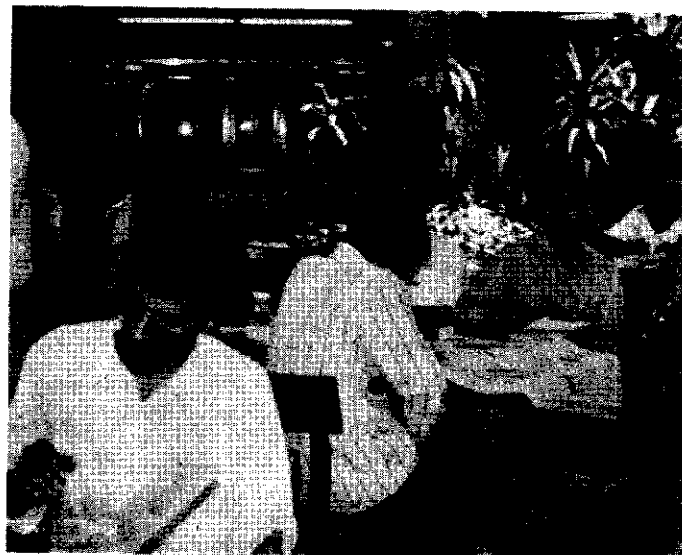
مورد دقت واقع شدند. هدف این تحقیق عبارت بود از:

۱. سفارشات کتاب توسط چه اشخاص یا کمیته‌ای صورت می‌گیرد، اشتغال فنی این افراد از نظر فنی به چه ترتیب است، و تحصیلات آنها چیست؟
۲. نفوذ کتابخانه مرکزی این دو دانشگاه در تهیه نشریه و مجله چه نکاتی را به همراه دارد و شیوه انتخاب عناوین آن برحسب چه موردی است؟

یافته‌ها و نتایج

الف. تهیه کتاب

یکی از موارد اصلی در زمینه کارکرد سیستم کتابخانه راهبردی مناسب مجموعه‌سازی برحسب موازین صحیح علمی است. در این خصوص تدابیر خاصی وجود دارد. مثلاً تربیت کتابدار سفارشات مجرب، تشکیل شورا یا کمیته خرید کتاب و بالاخره تماس با برخی کارگزاران که سواي مسائل مادی به ابعاد فرهنگی نیز توجه دارند. زمینه‌ای مناسب در باب مجموعه‌سازی موجب می‌شود که از اتلاف بودجه مالی خودداری شود، بازخورد سیستم به یکباره فزونی گیرد. در این باب دو دانشگاه تحت بررسی مانند تمام مراکز آموزشی در ممالک جهان سوم از کاستی‌های قابل ملاحظه‌ای برخوردارند. در خصوص نظارت سرپرست کتابخانه‌های دانشکده‌ای در امر مجموعه‌سازی ملاحظه گردید که از مجموع کتابخانه‌های یادشده سه نفر از مسئولان کتابدار عضو کادر آموزشی دانشگاه محسوب می‌شوند و

ب. تهیه مجلات

مجلات پژوهشی به جهت گسترش روزافزون تحقیقات علمی، فرصت ناچیز محققان و پژوهشگران در تصنیف کتاب و بالاخره روزآمد بودن مطالب مندرج در آنان به جهت اطلاعاتی جایگاهی درخور یافته است. کتابخانه مرکزی این دانشگاه در خصوص تهیه مجلات به صورتی متمرکز عمل می‌کرده و پس از تأسیس کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان در دهه ۱۳۶۰ همین رویه در باب تهیه مجلات برای آن دسته از کتابخانه‌ها دنبال گردیده است.

خرید به صورت متمرکز همواره نکات مثبت و همچنین معضلات عده‌ای را به دنبال دارد. با صورت و شکل متمرکز در خرید مجلات راه‌های صعب اداری و مکاتبات و یا احتیاج به کتابدار سفارشات با دانش زبان انگلیسی و همچنین ابزار و راهنماهای ویژه کاهش می‌یابد، متقابلاً گمان می‌رود این قسم از سفارشات نقص‌های عمده‌ای را نیز به همراه دارد: ارسال مجلات مرتب و روزآمد نیستند، دوره‌های نشریات ناقص است و از نظر مجموعه‌سازی دارای کاستی‌های فراوان است، عناوین نشریات انگلیسی بر اساس نیازهای گذشته تنظیم شده و کتابخانه مرکزی ضرورت تجدیدنظر در عناوین را کمتر مورد توجه قرار می‌دهد. برچین ساختاری است که برحسب یک تحقیق جنبی در خصوص نشریات هسته‌ای علوم پزشکی در دانشگاه اصفهان، میزان این نشریات در این مرکز آموزشی ناقص تشخیص داده می‌شود.^۳

بر اساس این واقعیت به منظور آزمون نظریات موجود در

● مجلات پژوهشی به جهت گسترش روزافزون تحقیقات علمی، فرصت ناچیز محققان و پژوهشگران در تصنیف کتاب و بالاخره روزآمد بودن مطالب مندرج در آنان به جهت اطلاعاتی جایگاهی درخور یافته است.

کتابخانه‌ها با ۶۲/۵٪ در غالب مواقع موجب می‌شود تا فهرست خرید را تنظیم کنند، نقش هیأت علمی، و دانشجویان در انتخاب مواد به نحوی نازل جریان دارد. این شکاف عمیق موجب می‌شود تا مجموعه‌سازی روند یکدست و منظمی نداشته، تعدادی کتب مهم و روزآمد از قلم افتاده و آثار تخصصی رشته‌های تحصیلی جایگاه ویژه خود را از مجموعه از دست بدهد. شاید مناسب‌ترین وضعیت برای بالا بردن سطح کارایی مجموعه مبتنی بر فعال کردن مشارکت اعضای آموزشی دانشکده‌ها و یا ایجاد نقشی فعال از سوی کتابخانه‌های مرکزی از طریق استخدام چند کتابدار سفارشات مبرز و دانا جهت راهنمایی مسئولین خرید برخی عناوین لازم و ضروری برای پوشش مناسب مجموعه کتابخانه‌های دانشکده‌ای باشد.

جدول ۲. درصد مشارکت شورای کتاب یا افراد در انتخاب کتاب برای کتابخانه دانشگاه اصفهان

اغلب	گاهی	به ندرت	بی‌جواب
شورا یا کمیته کتاب	۱۲/۵	—	۸۷/۵
سرپرست کتابخانه	۶۲/۵	۱۲/۵	۱۲/۵
کتابدار سفارشات	۲۵	۱۲	—
کتابدار حرفه‌ای	۲۵	—	۵۰
اعضای هیأت علمی	۵۰	۲۵	—
دانشجویان	—	۲۵	۷۵
متفرقه	—	۲۵	۷۵

خصوص وضعیت نشریات، مسأله سفارش، ارسال روزآمد و مجموعه سازی مرتب آنها سعی شد تا با طرح یک سؤال موارد مزبور مورد سنجش قرار گیرد. قریب ۸۷/۵٪ پاسخ کتابخانه ها مبین نامنظم بودن دریافت نشریات است. هرچند ارسال نامنظم نشریات لاتین به سبب مسائل ارزی، مشکلات اداری و یا عدم ایفاء وظیفه کارگزاران است؛ اما این قسم توجیه برای مجلات فارسی چندان معتبر نیست. با توجه به چنین مشکلاتی است که برخی از کتابخانه ها مستقلاً نشریات ضروری را به زبان فارسی اتباع می کنند تا پاسخگوی مراجعین خویش باشند.

در تداوم موضوع نخست، پرسش ثانوی بر این اساس قرار داشت که آیا تمام شماره های نشریات به کتابخانه واصل می شود. برخلاف مورد قبلی پاسخ ها اندکی دلگرم کننده بود. در این خصوص ۳۷/۵٪ با رضایت از دریافت تمام نشریات سخن رانده که می تواند نکته امیدوارکننده ای را به همراه داشته باشد. هرچند گمان نمی رود بتوان به آسانی سیستم سفارشات مجلات فارسی را از قیود تمرکز یافته رهایی بخشید، اما می توان اصلاحات چندی را با توجه به مشکلات فعلی در نظر گرفت: اعتبار بودجه ویژه از سوی معاونت پژوهشی برای کتابخانه های دانشکده ای، پرداخت آونمان مجلات هسته ای و ضروری و دریافت مستقیم آن با وساطت کتابخانه مرکزی برای کتابخانه های تحت نظارت و در نهایت دریافت مجلات غیرهسته ای با روش تمرکز یافته.

در نهایت واپسین جستجو در خصوص مسؤول سفارش عناوین نشریه و مجلات بود که با توجه به حضور راقم در میدان تحقیق تا حدودی پاسخ پرسشنامه ها می توانست مورد آزمون صحت یا نادرستی نیز واقع گردد. در این خصوص نتایج حاصله مبین مفایرت کامل رویه های موجود در دو دانشگاه تحت بررسی است. شاید چند عامل عمده در این بستر تأثیر گذاشته باشد: اقتدار تصمیم گیری مسؤولین کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان و یا متقابلاً ضعف رؤسای کتابخانه ها دانشکده ای این مرکز آموزشی، تخصص گرایی غنی و تکنیکی رشته های دانشگاه علوم پزشکی و یا فقدان کتابداری آشنا با مسائل سفارشات در دانشگاه مزبور موجب شده است تا پاسخ ها در دو جهت مختلف قرار گیرد.

سوی کتابخانه دانشکده علوم که اعضای هیأت علمی را تصمیم گیرنده مرجع در زمینه انتخاب عناوین نشریات دانسته اند، تمام کتابخانه های دانشگاه اصفهان، مسؤولین کتابخانه مرکزی را به عنوان ناظرین انتخاب عناوین نشریات قلمداد کرده اند. در راستای پرسش مذکور، سیستم سفارش گزینش عناوین کتابخانه های دانشکده ای در دانشگاه علوم پزشکی تشتت و پراکندگی ناهمگونی عیان است. این پراکندگی در پاسخ ها مبین

تصمیم گیری انتخاب عناوین با توجه به افراد یا نهادهای ذیل است: کتابخانه مرکزی، سرپرست کتابخانه دانشکده، اعضای هیأت علمی و شورا یا کمیته کتاب. شاید براساس این روند، تصمیم گیر در مورد گزینش نشریات در این دانشگاه آشفته بوده و توجه به سیاستی مشخص را اجتناب ناپذیر سازد.

پیشنهادهات

با توجه به یافته های یادشده و تجزیه و تحلیل داده ها و نتایج حاصله می توان پیشنهادات ذیل را با رعایت جوانب احتیاط مطرح کرد:

۱. مهم ترین عملکرد در خصوص آینده نگری وضعیت کتابخانه های دانشکده ای این دو مرکز آموزشی عبارت است از بهره جویی از نیروهای متخصص در زمینه مدیریت سفارشات، تا بتوان به صرفه جویی مالی و بهبود وضعیت منشئت خرید عناوین گام برداشت. هرچند اعضای هیأت علمی، شورا یا کمیته کتاب می توانند نقش فعالی در باب نظارت بر خرید عناوین و تأکید بر ارتقاء بودجه ایفاء نمایند، ولی به واقع کتابدار تحصیل کرده و آشنا به رموز سفارش است که می تواند هدایتگر معضلات یک کتابخانه علمی و آموزشی باشد.
۲. حرکت کتابخانه های دانشکده ای تحت بررسی به قسمی گسترده رو به سوی استقلال فزاینده در خصوص خرید کتب فارسی، و یا انتخاب عناوین نشریات، بررسی و تجدیدنظر آنها دارد. با توجه به چنین شرایطی پیش بینی می شود نقش کتابخانه های دانشکده ای در دو دانشگاه مزبور به سوی سیاست گذاری در احیاء تصمیمات یادشده، شرایط جدیدی را در نظام این دو مرکز آموزشی جلوه گر سازد.

یادداشت ها:

۱. محمدحسین دیانی، نگاهی به دست آوردها و مشکلات کتابخانه های دانشگاه شهید چمران. اهواز: دانشگاه شهید چمران، کتابخانه مرکزی (۱۳۶۳)، ص ۱۲.
۲. جعفر مهرداد، «بررسی چگونگی انتخاب کتاب در کتابخانه های دانشگاه شیراز»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۱ (۱۳۶۴)، ص ۶۵-۷۰.
۳. محمدحسین دیانی، «بهره گیری از تکنولوژی جدید و گزینش مجلات هسته: دو روش مقابله با افزایش حق اشتراک مجلات علمی»، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان «علوم انسانی» (۱۳۶۹) ش ۱ و ۲، ص ۱۱۵-۱۱۷.